

SZEMLE

CZOBOR MIHÁLY (?): THEAGENES ÉS CHARICLIA

Sajtó alá rendezte Kőszeghy Péter, Budapest, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1996, 419 l. (Régi Magyar Költők Tára: XVI. századbeli magyar költők művei, 10).

Az RMKT a magyar irodalomtörténet-írás meghatározó szerepű, s egyúttal sajátos helyzetű kiadványsorozata. Jelentős múltra tekint vissza: első kötete 1877-ben jelent meg. A folyamatosság mellett azonban jelentős változások is tetten érhetők a vállalkozás történetében. A második világháború után az RMKT kettévált. A 19. század végén és a 20. század elején kiadott XVI. századi sorozat köteteiben még nem eredeti helyesírással jelentek meg a művek. Ezt az indokolta, hogy a gyűjteményeket a szerkesztők eredendően a nagyközönségnek szánták. A helyzetet csak bonyolultabbá tette az, hogy ahol a korabeli hangzást tükröző írás nem akadályozta a 19–20. századi olvasást, ott a szöveg-gondozók nem változtattak rajta. Az így kialakult, eklektikusnak mondható gyakorlattal helyezkedett szembe az új, 1959-től megjelenő XVII. századi sorozat, mely már egységes elveken alapuló, korszerű filológiai módszereket alkalmazott. Ám a XVI. századi sorozat sem maradt változtatásoktól mentes. Hosszú szünet után 1990-ben indult újra, immáron az utóbb említett modern szövegkritikai szempontok jegyében. A Czobor-kötet az új folyam második darabja.

A kiadvány Kőszeghy Péter filológusi teljesítményét, valamint Jankovics József, Stoll Béla és Szentmártoni Szabó Géza lektori munkáját dicséri. Itt érdemes ki-

emelnünk a sajtó alá rendező saját munkájára irányuló megjegyzéseit is, amelyek a textológia alapvető problémáival szembe-sítik önmagát és az olvasót. Ez az őszinteség az eldöntetlenségeket nem elfedni, hanem éppenséggel felszínre hozni igyekszik. Deklarálja, hogy a jelenlegi szöveg-változat nem végleges és kizárólagos. Egyedi, saját olvasat, mely adott esetben további, más jellegű értelmezéseket is elfogad. A szövegmagyarázatokat követő utószóban – a sajtó alá rendezés sajátosságai kapcsán – Kőszeghy Péter leszögezi: szövegközlése némileg eltér az RMKT hagyományaitól. Meggyőződése szerint „*egyetlen forrásban* fennmaradt fontos szöveget egyrészt hasonmásban, másrészt olvasatot adva, *nem betűhíven* átírva kell közzétenni” (334). A betűhív kiadás ugyanis takarásban hagyhatja az értelmezés nehézségeit. A nem betűhív közlés viszont arra törekszik, hogy „a szöveg úgy hangozzék, mint egykoron” (uo.). Ám ez, jegyzi meg a sajtó alá rendező, aligha megvalósítható. A szöveg korának nyelvi normáit nehéz pontosan rekonstruálni – egységesített helyesírási regulái nem is léteztek. A mai szabályoknak pedig sok helyen ellenállhatnak a régiség textusai. „Jobb tehát bevallani: a kritikai kiadás készítője számos esetben szubjektív döntésekre kényszerül; bizonyos, hogy nem az egyetlen helyes utat találja meg” (uo.). Azt

is mondhatjuk, hogy ezekben az esetekben, amikor is az olvasás teljesítménye a szöveg régi változata és mai olvasata közteségében jön létre, a vállaltan egyéni szelekciós és értelmezői megoldásokat érvényesítő textológus – és persze minden további olvasó is – bizonyos értelemben a mű társszerzőjévé válik.

Theagenes és Chariclia történetének korai, 16. század végi vagy 17. század eleji magyar fordítása most jelenik meg először nyomtatásban. A mű töredékét tartalmazó kézirat egyetlen példánya a zágrábi Bibliotheca Zrinianában maradt fenn. A kutatás már régebben kiderítette, hogy a fordítás Czobor Mihálynak (1575–1616) tulajdonítható. Ez „az átlagosnál jóval műveltebb, legalább öt nyelven tudó, humanista műveltségű, külföldet járt főúr” (332) származása, kapcsolatai révén a Balassi költészetét nagyra értékelő szellemi körhöz tartozott. A sajtó alá rendező szerint azonban „csak *kérdőjeles megszorítással fogadjuk el Czobor Mihályt a magyar Chariclia szerzőjének*” (uo.). Leveleiben, hagyatékában semmi sem utal erre. Ezért a kiadvány főszerzőjét kísérő apparátust nem a művelt főúr részletes életrajza, hanem egy kronologikus, ám így is igen alapos összefoglalás zárja le. Ezt a fordítás alapjául szolgáló német szöveg követi függeléként.

A magyar nyelvű változat ősforrása a Héliodórosz-féle *Aithiopikón*. Kőszeghy Péter utószava áttekintést nyújt ennek 15–17. századi európai recepciótörténetéről. Külön érdekesség, hogy a görög mű itáliai másolatai mind elvesztek, s az egyetlen Olaszországon kívüli példány, Mátyás Corvinájáé maradt csak fenn. Ez szolgált később az első nyomtatott kiadás alapjául. Szűk két évtized elteltével jelent meg a

latin fordítás, majd következtek a különböző nemzeti nyelvű változatok. Köztük másodikként a német, mely a magyar *Chariclia* közvetlen forrása, s mely egy nem túl ismert kisvárosi iskolamester munkájaként látott napvilágot. Johann Zschorn, Kőszeghy szerint, eltért az elődei által képviselt stiluseszménytől. Művét nem tudós humanistáknak szánta, „nyelvezete a magyar reformáció prózaíróiéhoz, mindenekelőtt Heltaiéhoz hasonlítható; a német polgárság írója ő” (328). Zschorn az alkotásból átalakításaival és margináliáival tulajdonképpen népkönyvet csinált – természetesen nem az átlagtermésbe tartozót. A későbbi kiadások még tovább árnyalták a befogadás történetét. Egyik alkalommal a *Buch der Liebén*, a német nyelvtérület legismertebb lovagregény-gyűjteményében jelent meg a Zschorn-féle szöveg. Voltak olyan kiadások, melyek előszavai tagadták, hogy a *Chariclia* „nevetséges kitaláció”, lektűr-irodalmi alkotás lett volna, s a görög és római irodalom csúcsteljesítményeihez hasonlították. Kőszeghy Péter áttekintése arra világít rá, hogy a szóban forgó mű – egyedülálló módon – a legkülönbébb típusú befogadói közegekben is megjelenhetett. Példa ez arra a ritka esetre, amikor „egy és ugyanazon könyv egyidejűleg humanista tananyagként és népkönyvként használtatik” (330).

A magyar nyelvű változatra is jellemző a sokrétűség. A sajtó alá rendező úgy véli, hogy a szöveg bizonyos értelemben folytatta a 16. századi históriásének-hagyományt, s nem állt távol a széphistóriáktól sem. De itt mutatkozik meg a lényeges különbség: a *Theagenes és Chariclia* nem énekelhető. A sajátos eljárások (mondatrészek összeforgatása, áthajlás, a ritka versforma) inkább már a magyar verses regény

első kísérletévé avatják a művet. Az utószó végén Kőszeghy Péter – a kritikai kiadás műfaja által megkövetelt – önfelgyelme mögül előbújik egy expliciten interpretatív megjegyzés. Rövid, ám rendkívül elgondolkodtató és messzire előretökintő megfontolása szerint „a *Theagenes és Chariclia* Zrínyi s kivált Gyöngyösi felé nyit utat, sajátos formai megoldásaival, nyelvezetével Arany Jánosig s tovább mutat előre” (330–331). Jelen kiadvány tehát igencsak értékes forrás a régi magyar irodalomtörténet-írás számára. Legfőképp azon kutatási irányok esetében, melyek a különböző regiszterek komplex viszonyának vonatkozásait, vagy éppen a szóbeliség és írásbeliség művelődési alakzatai közötti szintén nem egyszerű átmeneteket vizsgálják. Ez a mű tehát – egy jellegzetese-

sen 16. századi műfaj utóéletének részeként – segíthet annak feltárásában, hogy miként öröklődött tovább a széphistória regiszter-keverő sajátossága. Másfelől – kapcsolódva az előbbihez – a 17. század egyik legmeghatározóbb életművének előtörténeti kontextusát is árnyalhatja. Az utóbbi évtizedekben megújuló kutatások tanulságai szerint Gyöngyösi István költészete – a széphistóriához hasonlóan – eltérő jellegű vonulatok (ebben az esetben a klasszikus retorikai-poétikai örökség és a popularitás jegyei) ötvözésére volt képes. Milyen hagyományok tették ezt lehetővé? Többek közt erre világíthat rá a Czobor-féle *Chariclia* is, melynek átdolgozását és kiegészítését később éppen maga Gyöngyösi végezte el.

Sebestyén Attila

NAPLÓK ÉS ÚTLEÍRÁSOK A 16–18. SZÁZADBÓL

Közzéteszi Szelestei N. László, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998, 204 l. (Historia Litteraria, 6).

Kellemes meglepetés, hogy akad kiadó, amely hajlandó múltunk emlékeit eredeti nyelven közzétenni, csakis szakemberek számára. Három napló szerepel itt és két útleírás, egy magyar, a többi latin, kis részben cseh (szlovák) nyelvű. Első helyen egy 1564-es Eber-féle kalendárium Kokavai Bereck (Briccius Kokavinus) sárosi lelkész által kezdett, jól és kevésbé ismert személyek által 1802-ig folytatott bejegyzéseinek sora. A kötetnek valaha nagy fontosságot tulajdoníthattak, mert öt másolata maradt ránk a 18. századból, azóta azonban nem került szóba, az eredeti pedig csak most bukkant fel Miskolcon. A második írás szerzője, Nagyfalvi Gergely, az ismertebb személyiségek közé tartozik,

diáriumáról eddig csak hallani lehetett. Az idősebbik Hodik János, a püspök (akit Szinnyei két utaló között elveszített: „Hodik lásd Hodik”, „Hodik lásd Hadik”) Zoványi szerint megörökitette a Hajnal Mátyással való vitájának lefolyását, de hogy hol, az eddig nem volt tudható; most itt a szöveg, naplójába beépítve. Csáky Péter (1720–29-ben beregi főispán) és az első sorban mecénásként neves Radvánszky László futólag emlegetett útinaplói is most válnak hozzáférhetővé.

Kokavai kalendáriumának eseménydús történetéről az egyik legutolsó tulajdonos tudósít. Eszerint a sárosi lelkész után (aki emlékeit 1562-ig vezeti vissza) 1620-tól Matthahei Menyhért veresalmási lelkész-

hez, aztán Lang Jánoshoz került Merénybe (Wagendrüssel), majd (1723–25 körül) Sándorffy Mihály rozsnyói magyar kántorhoz; tőle vásárolta meg (valószínűleg 1745-ben) Maior Pál ottani prédikátor, akitől 1781-ben fia, Tamás örökölte, s mindezt följegyezte 1801-ben Gömörpányiton. Innen kerülhetett a közeli Miskolcra. Ámde a jelek szerint Kokavai 1569 legvégén vagy meghalt, vagy a könyvet kiengedte a kezéből, mert annak nyoma eltűnik belőle, és az 1570–80-as évekből csak rövidke, az országos eseményekre vonatkozó adalékok akadnak. Az 1590-es évektől azonban megint megjelennek a helyi és személyes vonatkozások. Voltak tehát tulajdonosok ez időben is, mégpedig 1594–95-ben Bocatius János, aki néhány önéletrajzi adalék mellett egyik, a Csonka-féle kiadásban 2. szám alatt közölt költeményének keletkezési körülményeiről is szól, utána, 1596 és 1643 között az említett Matthaei Menyhért, 1674–75-ben pedig a leibici Demeter András. 1644 és 1673, 1676 és 1722 között, majd 1726-tól 1800-ig nincs bejegyzés. Hozzáteszem, hogy 1754-ben Laucsek Márton, a reformáció történeti dokumentumainak buzgó gyűjtője, aztán pedig Wagner Károly vett róla másolatot (ma mindkettő az OSZK-ban), és rajtuk kívül még hárman a 18. században. Csak ebből az áttekintésből is látható, hogy nem csekély értékű forrással van dolgunk Liptó, Szepes, Sáros 16–17. századi hely-, de főleg család-, vallás- és művelődéstörténetére nézve. A magyar és egyetemes történeti jegyzetek ugyan szokás szerint visszamennek a 373. évig, a krónikás magyarság európai megjelenéséig, ezekben azonban újdonság nincsen, hacsak a protestáns nézőpont nem az. Szelestei a naponként szétszórt bejegyzé-

seket időrendbe szedte, a lehetőség szerint kézhez is kötve. Az idézett dátumokból úgy látszik, hogy ha nem is sikerült minden sort személyhez kötnie, a fenti névsor a tulajdonosok ill. bejegyzők teljes listáját tartalmazza.

Nagyfalvi Gergely (akkor győri püspöki vikárius) egy omniáriumot hagyott maga után az 1620-as évekből, benne elküldött leveleinek impúruma (zömmel Dallos Miklóshoz, Pázmány Péterhez, Preiner Jánoshoz), naplószerű részletekkel, önéletrajzi jegyzetekkel; beszámol az egyházi élet meg a bethleni idők eseményeiről, elelmélkedik fölöttük, olvasmányaiából jegyez ki gondolatokat (Tassót, Bodint is idézi, az előbbit olvasul).

Hodik naplójából az 1620-as évekre vonatkozó rész szerepel itt, nyilván azért, mert 1627. december 27-én zajlott le Biccse Esterházy Miklós és számos hallgató jelenlétében vitája Hajnal Mátyással. A tárgyilagosnak látszó beszámolóból kiderül, hogy nem sikerült patrónusát meggyőznie a maga igazáról, és alkalmasint ennek lett folyománya, hogy a következő év február 4-én Tasi Gáspár tudatta vele, hogy többé nincs helye a parókián.

Csáky magyar nyelvű útinaplója, bizony, érdektelen. 1721 tavaszán–nyarán Velencében járt. Megtapasztalta a rossz utakat, a fogadókat, látott hatkőrmű lovat, szép templomokat, vízi mesterségeket, magas tornyot. Van még néhány önéletrajzi, családtörténeti vonatkozású jegyzete az 1716–1727 közötti évekből.

Más típus Radvánszky László. Ő Selmebányáról indul 1726. május végén Bécsbe, majd tovább, és július közepén érkezik Velencébe, ahol tíz napot tölt. Természetesen ő is megnézi útközben is, ott is (egy németül tudó olasz szolgálá kísé-

retében) a templomokat, a palotákat, megtisztelt az ereklyéket, megbámulja az Alpokban az akkor még ott ugrándozó vadkecskét. Azonban érdeklődése jóval túlmegegy a szokott határon. Bécsben elmegy az operába, Velencében olasz énekeseket hallgat (egy Apollónia nevű énekesnőt csodálattal), gondolázik a lagúnán, ellátogat a botanikus kertbe. És ami több, be-megy a bécsi porcelángyárba, a kétszáz munkást foglalkoztató hainburgi dohán-gyárba, tanulmányozza Eisenerzben a vasbányákat, a kohókat, megnézi, hogy hogyan készítik Muranóban az üveget, a velencei pékségben a „panis bis cotti”-t. Fölkeresi Giacomo Facciolati teológiaprofesszort, akivel elbeszélget az arisztotelé-szi filozófia megreformálásáról, és kap tőle néhány dedikált könyvet. Szeptember elején ér haza. Az utazás félelmei és ne-hézségei (kátyúk, zsiványok) őt is megvi-selik, de – mint mondja – „ea est ratio pe-regrinationis, ut ipsa aviditas incommoda quaevis grata et iucunda reddat”. Szepsi Csombor jut az eszembe.

Ami a szövegközlést illeti, az igen ma-gas színvonalú. Kevés a hiba, a látható félreolvasás (a sok „Matthaei” mellett azért mégis akad egy „Matthiae”, „Aure-leliani”, „perfligatus” kétszer is, „Saswar-beri” nem „Sasvárberény”, hanem a híres-neves Sásvár bég). Nem lehetett gyerekjá-ték a személyek és a többnyire torz hely-nevek azonosítása. Az elírásokat – úgy látszik – nem (vagy nem mindig) javítja, hanem tesz melléjük szögletes zárójelben kérdő-, néha felkiáltójelet (például a 144. lapon „remiges” helyett áll „regniges [?]”). Így aztán kritikai jegyzet egy sincs a kö-tetben; a szerzői javítások, törlések is be vannak építve a szövegbe. Egyébként a kiadvány egészében is roppant ökonomi-

kus: két lapnyi előszó, igaz, magyar, né-met, szlovák nyelven, a szövegek, egy névmutató, talán ha két lábjegyzet; ennyi az egész. A részletesebb elemzéseket Sze-lestei máshová ígéri. Kissé talán túlságo-san is precíz. Fölösleges és főleg zavaró a mindennapos latin rövidítések kurzív fel-oldása. Tudniillik azt hinném, hogy a kiug-ró betűtípussal szedett szövegrész valami tartalmilag fontosat vagy nevet, idézetet, effélét tartalmaz, és rögtön rá is szökik a szemem, ámde többnyire éppen a leg súly-talanabbat találom: „*Illustrissima Vestra Dominatio vel Reverendus Dominus*”.

Egy lényegesebb problémát (kifogást) kell szóvá tennem, amely föltehetően első-sorban nem a sajtó alá rendezőre, hanem a kiadóra tartozik, de az előbbire is annyiban, hogy egy pár szavas tájékoztatással legalább a méregfogat kihúzhatta volna. Az írások – Kokavinus naptárát kivéve – részben biztosan nincsenek, részben talán nincsenek teljes terjedelmükben közölve. Ebből következik, hogy senki sem tudhat-ja, birtokába jutott-e mindannak, ami az ő számára fontos, az eredeti kézbevétele-t (vagy a teljes közzétételt) tehát nem spó-roljuk meg. Áll ez főleg a gazdag tartalmú Nagyszalvi- és Hodik-naplóra. Az egyik bevezetésében olvassuk, hogy „a terjede-lem szabta korlátok miatti kihagyásokat pontokkal jelöljük”, a másiktól csak az 1620-as évekre vonatkozó anyag kerül közlésre. Azonban a pontok ott vannak az ígéret szerint teljességgel adott darabokban is, méghozzá bőven. Például a 143. lapon – Hodik, 1620-as évek – hat helyen, ahol az első sor a kézirat 221. lapjáról van idézve, az utolsó a 239.-ről, a kihagyott rész tehát igencsak tetemes lehet. Ha jól látom, a húszas évekből is csak annak a bizonyos vitának az anyaga van itt egészé-

ben. Nem tudni, mi van az első 220 lapon, illetve befejeződik-e a napló a 334.-en (1631-nél), ott ugyanis nincsenek pontok. E két jelentős dokumentum tekintetében tehát a jelen kötet elsősorban a kíváncsiságot és a kiadás igényét ébreszti fel. A másik kettőnél nem esik szó arról, hogy mi-

lyen arányban van közölve. Csáky Péter diáriuma minden pont nélkül a 41. kézirati levéltől a 63.-ig tart, Radvánszkyé is a kézirat 43. lapján kezdődik. Mi van az elején? Nem ártott volna a dokumentumok kissé részletesebb ismertetése.

Kulcsár Péter

SZÉCHÉNYI FERENC ÉS CSEHORSZÁG

Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Richard Pražák, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Deák Eszter, Erdélyi Lujza, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2003, 233 l. (Nemzeti Téka).

Többszörösen fontos kötetet szerkesztett meg, cseh–magyar közös vállalkozásban, a hungarológiai kutatásairól méltán ismert brnói tudós, Richard Pražák, két, Széchényi Könyvtárban dolgozó munkatársával, a német szövegeket gondozó Deák Eszterrel és a latin textusokat közreadó Erdélyi Lujzával. Fontos elsősorban azért, mert a magyar művelődés önlegitimációs aktusainak egyik leglényegesebb tényezője, a magyar(országi) kultúra kiépítését szorgalmazó intézményrendszer szerveződésének egyik lényeges részletkérdéséről juthatunk megbízható információkhoz. Fontos továbbá azért, mert Széchényi Ferenc perspektivikus kultúra-elgondolásairól kaphatunk képet, azt a közép-európai művelődési elgondolást ismerhetjük meg, amely a magyar és a Habsburg monarchián belül más (nemzeti) kultúrában részes személyiségeket a felvilágosodás kultúráköziségének szellemisége révén kívánja egymás közelébe hozni. És nem utolsósorban fontos azért, mert ennek a kultúráköziségnek tartalmi vonásai körvonalazódnak ebben a kötetben, részint az arisztokratikus (családi-személyes) kapcsolatoknak a művelődéstörténetbe való átfordítása révén, részint a könyvtár-

építés hétköznapijai, a „szerzeményezés” nyomon kísérése során. S bár Berlász Jenő, majd rövidebb összefoglalásában Somkuti Gabriella kutatásai feltárták az Országos Széchényi Könyvtár történetének egyes fázisait, illetőleg alakulástörténetének irányvonalait, Richard Pražáknak a cseh–magyar tudósi kapcsolatokat tárgyaló értekezései, akár a jelen kötetnek kiválóan dokumentált előszava kiegészítik és kiteljesítik mindazt, ami a magyar intézménytörténetből ismerősnek tetszik. Módszertanilag pedig azt igazolják Pražák művei, hogy a 18–19. század fordulóján egyfelől a Hungarus- és a Bohemus-patriotizmus számos ponton érintkezhet, másfelől a tudományfejlesztés, a kultúraszervezés felvilágosodott tartalmában létezhet olyan kulturális közösség, amelyben a nemzeti vonatkozások nem semlegesítik vagy oltják ki a más nemzeti vonatkozásokat, éppen ellenkezőleg: a „nemzeti” vonatkozások egy felvilágosodott Gelehrtenrepublik (tudós köztársaság) létrejöttét eredményezhetik. Többek között Pražák kutatásaiból tudjuk, hogy ennek miféle cseh–magyar előzményei vannak, ezúttal azonban Széchényi Ferenc személyiségére és tevékenységére koncentrálva, a

szlavisztika, a finnugrisztika és egy tágabban értett hungarológia összefüggései kerülnek szóba, mint amely összefüggések hozzájárultak ahhoz, hogy a kortársak Széchényi Ferenc életművét tágabb, nem pusztán magyar kontextusban szemlélhessék. Huszonhárom személy szerepel a kötetben, aki írt Széchényinek (kért tőle, válaszolt, érdeklődött), ötvennégy levélből áll a kötet levelezésanyaga. A magyarul és csehül megjelentetett bevezető tanulmányt 152 (a magyar szöveghez járulva), illetőleg 160 (a cseh eredeti szöveghez járulva) jegyzet kíséri, dokumentálja, támasztja alá érveléssel, más szakirodalmi, kéziratári, levéltári anyag bevonásával; míg a leveleket az eredeti (német, latin, francia) nyelven olvashatjuk, magyar nyelvű rezümével. A levelekhez bőséges, magyar nyelvű jegyzetanyag járul, a kötetet német nyelvű összefoglalás zárja. Természetesen nemcsak tudomány- és intézménytörténeti jelentőségű a kötet, az egyes levelekből (különböző mélységben) tárul föl a levélírói habitus, s minthogy a korszak írásbeliségének a levelezés rendkívül fontos műfaja (a Kazinczyé mellett a tudós levelezések olyan gyűjteménye igazolja ezt, mint Dobrovskýé, Kopitaré vagy jórészt a következő korszakba átnyúlóan Ján Kolláré és Vuk Karadžićé), így jó adalékokat kapunk a levelezés-típológiához (ennek igen fontos darabja Mezei Márta könyve Kazinczy levelezéséről). Arról nem is szólva, hogy a közép-európai kultúra oly személyiségeiről, mint például a magyar fordítói mozgalomból ismert Zechenter Antal (hagyatéka feltehetőleg elveszett), szintén kapunk új adatot (mint ez Pražák írásában olvasható). A kötet nem akármilyen érdeme, hogy mind Széchényi Ferenc levelezését, mind sokirányú tevékenységét szélesebb kontextusban igyek-

szik elhelyezni, ennél fogva a cseh–magyar érintkezések egész spektruma bontakozik ki, és ezen belül különösen érdekes, hogy az Oekonomische Neuigkeiten és a Hesperus szerkesztője, Christian Karl André is megtalálta a kapcsolatot Széchényivel. Az ugyan közismert, bár nem eléggé hangsúlyozott tény, hogy a magyar tudományosság és részben a szépirodalom képviselői a német nyelvű periodikában látták az Európával való ismerkedés lehetőségét. André lapjainak sokrétű magyar vonatkozásai persze további kutatókat igényelnek, a Széchényi létesítette-alapította könyvtár európai hírének terjesztését André mindenképpen fontosnak minősítette, a könyvtárkatalógus ismertetésétől remélte, hogy a kortársak értékén és érdemén becsülik majd Széchényit és művét, és az ő kulturális cselekedetei „általános utánzására” serkentenek. Az sem érdektelen, hogy Dobrovský egy finn katekizmust, egy finn nyelvtant, Juslenius 1745-ös finn lexikonát küldi Széchényinek, majd az alábbi műveket: Uiber die tscheremissische Sprache, Uiber die wotische Sprache, Uiber die tschuwaschische Sprache...

Ez a gazdag tartalmú és igen gondosan szerkesztett kötet részben összegzi Pražák korábbi kutatásait, részben arra figyelmeztet, hogy a magyar tudományosság és írásbeliség kapcsolatainak beépítése a magyar művelődéstörténetbe számos tanulsággal járhat. A Széchényivel levelezők közül többen hangsúlyozták, hogy a legnagyobb magyar apjának érdeme a magyar nemzet kultúrájának emelése, jó hírének fokozása. Ez a fajta nemzetközi együttműködés adja majd át a helyét a nemzeti kizárólagosságoknak. Széchényi Ferenc öröksége fiát már idejekorán meg fogja ettől óvni.

Fried István

**SZENTPÉTERI ÜRES FÉSZEK. LÉVAY JÓZSEF NAPLÓJA, I–II.
(1892–1907, 1908–1917)**

Szerkesztette Porkoláb Tibor, a szöveget gondozta Domján Annamária, Fibi Adrienn Lilla, Harmat Adrienn Éva, Kecs Zsuzsa, Kerekes András, Koncz Attila, Lipa Tímea, Nagy Gabriella, Nagy Zsófia, Porkoláb Tibor, Tóth Petra, Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum–Miskolci Egyetem Textológiai Műhelye, 2001, 415, 449 l.

Huszonöt éven át, 67 éves korától 92 esztendőig koráig vezette Lévy József (1825–1918) nagyobb részben a szüleitől örökölt, a szülőháza helyén 1840 körül emelt, sajószentpéteri kúriában, kisebb részben pedig miskolci lakásaiban feljegyzéseit. A családot sohasem alapított Lévy 1892 januárjában vesztette el egy hónap leforgása alatt elaggott szüleit. Ez indította a naplóírássra, innen a naplók címe is. Ezek sorába most a sajtó alá rendezők – igen-csak helyeseltetően – beillesztették a *Füredi naplók* anyagát is; ez utóbbiakból 1998-ig egyetlen sor sem jelent meg nyomtatásban. Lévy nem módszeres emlékiratba fogott (csak 1895-ben, 70 évesen vonult vissza a vármegyei hivatalviselésről), erre a célra *Visszatekintések* című, 1935 óta olvasható önéletrajza szolgált. Mégis: a matuzsálemi kor és a sokáig megőrzött szellemi frissesség nemcsak pompás gyakorlóanyagot szolgáltatott a Miskolci Egyetem igényes textológiai képzése számára e naplókban, hanem figyelmes áttekintésük távlatosabb következtetésekhez is elvezethet bennünket. Anélkül persze, hogy Lévy irodalomtörténeti megítélésén változtatnunk kellene. (Ezt Porkoláb Tibor bevezető tanulmánya, együtt a naplók kiadástörténetével, hiánytalanul megteszi: I, 5–14.)

Lévy József génjeiben hordozta a hosszú élet lehetőségét: apja, Lévy Péter 83, anyja, Szabó Julianna 88 esztendőt élt

(vö. sírkövük leírásával: II, 253). Mindketteket túlélte a maga 93 évével, s ha meggondoljuk, mi fért ebbe a majdnem-évszázadba... Hiszen már felnőtt emberként tájékoztatta 1850-ben Arany Jánost Petőfi Sándor posztumusz kötetének vizsontagságairól – és még megadatott neki, hogy verssel (*Arany bölcsője*) köszönthesse 1917-ben a nagyszalontai költőtárs és barát születési centenáriumát. Amikor Lévy született, még élt és alkotott Goethe – s megérte, hogy feljegyezhesse Rabindranath Tagore irodalmi Nobel-díját 1914-ben (II, 271). Túlélte a 19. század megannyi meghatározó jelentőségű aggastyánját: Kossuth Lajost, Görgey Artúrt, Jókai Mórt, Gyulai Pált; megnézhetette a Halley-üstökösöt 1835-ben és 1910-ben (II, 110).

Nézetrendszere, világlátása ezenközben keveset változott. Azok közé tartozott, akik – mint azt a napló több helye is tanúsítja: I, 97–98; II, 355 – 1848-ban nem március 15-e pesti forradalmát tartották az igazi ünnepnek, hanem április 11-ét, a törvények szentesítésének napját. A revólúciót és annak minden formáját Lévy is a rákövetkező abszolutizmus felől tekintette, értékelte és félt. Értelemszerűen ugyanez vonatkozott a kényes egyensúlyt teremtett kiegyezést megkérdőjelező mindenféle magatartásra és mozgalomra: a parlamenti vitákra és a „dzsentrí forradalomra” (1904–1906) éppúgy, mint a munkásmozgalomra, a „vérvörös csütörtök”

(1912. május 23.) eseményeire. Ennek megfelelően csodálkozott rá a folyamatokat megtestesítő jelenségekre: a tátrai fürdőhelyeket körülvevő szlovák falvak szegénységére (I, 50), az ott észlelt ritka magyar szóra (I, 102), a „sokszor megható részletekkel” szolgáló, érzelmi kérdésnek tekintett kivándorlásra (I, 295). Borsod vármegye hajdani főügyésze és nyugalmazott alispánja szükségszerűen jutott el Tisza István és a Nemzeti Munkapárt ismételten magasztalásáig. A külpolitikában pedig – magas életkorának köszönhetően – ő még személyes emlékekkel hitelesítve húzhatta meg az ívet a pánszlávizmustól való 19. századi félelmeiktől az 1849-es intervención át a világháború kirobbantásában hangoztatott orosz nagyhatalmi felelősségig (II, 295–298). Hogy mindez átélte, személyes problémája volt, azt a naplón belül vers is igazolja, az *Észak ura* (1914).

A 19. század lezárt életművei közül Deák Ferencét tartotta a legtöbbre (kezdeményezője volt miskolci szobra felállításának: II, 96–97); 1848–49 főszereplőinek pedig Kossuthot, Görgeyt és Szemere Bertalant, hajdani princípálisát *együttessen* tartotta. Széchenyi István romantikus személyisége, önmarcangoló lelki alkata kétségkívül távol állt egyéniségétől, és bár a naplók méltánylóan és többször említik, a „legnagyobb magyar” történelemformáló szerepét aligha látta át.

Ez a kettősség, hogy ti. résztvevője volt – ha nem is fegyverrel – 1848–49 szabadságharcának, majd haszonélvezője évtizedeken át a dualizmus rendszerének, jól tetten érhető egyes, konkrét megnyilatkozásaiiban és értékítéleteiben. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatala kapcsán 1906. november 7-én az alábbi

feljegyzés került a naplóba: „Azzal, hogy a király, az uralkodóház, a katonaság legkisebb részvétet sem mutatott a nemzet lelkesedése iránt, sőt tüntetően eltartózkodott attól, újabban is tanúsítva lőn, hogy Bécsben még mindig nem érznek velünk egyet, s félnek önállóságunktól.” (I, 371.) Bár az Arad helynevet és a Batthyány személynevet nem írta le, „a mi jó öreg királyunk, I. Ferenc József” halálának hírére ezeket a mondatokat is leírta: „Őszintén gyászolják és istenítik népei mindenfelé. Nem felejtene, de megbocsátanak.” (II, 377, 1916. november 29-i bejegyzés.) Ugyanez volt a véleménye korábban is: II, 41.

Lévay József mégis elsősorban lírai költőként híresült el. A két világháború között iskolázott szüleimtől még gyakran hallottam két leghíresebb versének (*Szüretünk, Mikes*) szinte szállóigévé lett kezdősorait: „Gondolatim mostan / Mulatozva járnak...” és „Egyedül hallgatom tenger mormolását...” E részben Lévay a Gyulai Pál szervezte és adminisztrálta „irodalmi Deák-párt”, a „népnemzeti iskola” oszlopos tagja volt és maradt. Növekvő jelentőséggel és terebélyesedő kultusszal 1882 után, amikor Arany János halálát követően a közepszerre hárult (volna) az egyedül helyesnek érzett alkotómódszer és stílus reprezentálása. Lévayra záporozott az elismerés: díszpolgára lett szülővárosának és Miskolcnak; tiszteleti tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek egyszer egyedül és egyszer megosztva kapta meg nagyjutalmát; tulajdonosa volt a vaskeresztnek és a Szent István-rendnek; festmény örököltette meg őt a miskolci vármegyeház és a kaszinó számára; 50 éves tagságának évfordulóján kihelyezett ülésel köszöntötte őt a Kisfaludy Társa-

ság. Sőt, mintha az írói kultuszok addigi formái elégtelenek lettek volna: már életében utcát neveztek el róla Miskolcon, díszpadot kapott az Avas sétáútján, kiránduló iskolásoknak mutogatták sajószentpéteri házáat. Ő pedig az irodalmi közép-szer mindenkorai szolgáltatásával fizetett: mívés, nem különösebben értékes alkalmi versek sorozatával. Nem volt szoboravatás, irodalmi emlékünnepe, emléktáblállítás, felolvasóest az Akadémián és a Kisfaludy Társaságban, amire ne írta volna meg versét és beszédét. Ez a szokás annyira vérévé vált, hogy a világháború kitörésének hírére is papírra vetette 89 évesen a maga toborzóját, a *Korszerű dalt* (II, 293) – annak ellenére, hogy a számára szinte 1848 rövidéletű nemzeti egységét felidéző háborús hisztéria dacára az alkotó értelmiségi szemével azonnal meglátta a nyomor és félelem kis emberi drámáit is. A naplók szövegén szinte veres fonálként húzódik végig az alkalmi versek határidős kénysze-re, a nyűgölődés velük – párhuzamosan azzal a jó érzéssel, hogy még mindig őt kérték fel, meg a személyes előadás során aratott siker rövidke mámorával. Az évek múlásával azután mindez szinte az aggkor ellenében végrehajtott szellemi és fizikai teljesítmény sportértékével gyarapodott.

Gyulai Pállal ápolt, évtizedes barátsága csak megerősítette irodalmi felfogását, amely a népies triászban, Petőfiben, Aranyban és Tompában látta a magyar irodalom fejlődéstörténetének csúcsát, a maga helyét pedig a hozzájuk viszonyított másodvonalban jelölte ki. A triáson belül magáénak vallotta a népnemzeti esztétika különbségtételeit is. Petőfi zsenialitását nem vonta kétségbe, de megjegyezte: „Dúsgazdag költészete nem áll csupa szemenszedett gyöngyökből, azok közt kavi-

csokat is találunk.” (II, 254.) (Hozzátehetjük: *Az apostol* már 1850-ben is taszította.) Szemben Petőfi „vadvirág” voltával, Aranyt tekintette igazi eszményének: „Nemcsak nagy költő, de mélyen gondolkodó fő volt. S ez tükröződik költeményeiben is. Magva van minden versének. (...) Arany a köszörrült gyémánt.” (II, 36.)

Az újabb irodalom megítélésében mint-ha Gyulait hallanánk. Ő, aki már-már költőfejedelem lett, idegenkedve figyelte Jókai Mór írófejedelmi ünneplését, halálakor megjegyezte, hogy búcsúztatói nem „nagy regényíró”-nak, hanem „a nemzet mesemondójá”-nak nevezték (I, 268). Mint annyian, ő is furcsálkodott Jókai második házasságán (nála ezt kálvinista puritanizmus motiválta) – miközben nem ütközött meg azon, hogy Voinovich Géza feleségül vette Arany László jóval idősebb özvegyét... Osztozott Gyulai előítéleteiben is: a Kisfaludy Társaságot a vidék, az irodalmi „mezei hadak”, míg a Petőfi Társaságot (első elnöke Jókai volt) a „bohém világ”, Budapest irodalmi szervezetének tekintette (I, 125). Vajda János nevét csak egyszer, összevetésben és egy félmondat erejéig említi a napló; Madách-bíráló szavait a *Tragédiáról* akár Gyulai is vállalhatta volna (II, 253). Ami az új irodalmat illeti: Reviczkyt „valódi költői tehetség”-nek elfogadta ugyan (feltehetően népies formakövetése okán), ám világlátását elfogadhatatlanul sötétnek találta (I, 51–52); Komjáthy Jenő és Ady Endre költészetét pedig kimondottan betegesnek minősítette (II, 163 és 348). A legtöbbbször és a legélesebben Kiss Józsefet támadta, nem mentesen némi antiszemitizmustól sem: az ő poézisét nem tekintette a magyar irodalom szerves részének (a naplók nyolc helyén). Működik az ellenpróba is; Lévy lényege-

sen túlértékelte az epigonok, például Vargha Gyula költészetét.

Hasonló a helyzet a prózaírókkal: Bródy Sándor, Krúdy Gyula nem jutott el Lévy említendő olvasmányai közé. Mikszáth csak mint a Szent István-rend tulajdonosa szerepel (kétszer is), prózaíróként egyszer említődik, annak örvén, hogy a tátraszéplaki társaság egyik tagja, egy nyugalmazott kúriai bíró, gróf Buttler János rokona hazugnak bizonykodta a *Különös házasságot* (I, 277). Gárdonyi Géza viszont dicséretet érdemelt *Az én falum* népies prózájáért (II, 117).

Hogy valóban szervült értékrendről volt szó, azt a társművészetekre tett, hasonló megjegyzések bizonyíthatják: Glatz Oszkár festészetére (I, 342), a szecesszió ellen, Benczúr Gyula egyidejű dicséretével (II, 16, 66), a Vígszínház új játéktílusát bírálva (I, 303).

Igaztalanok lennénk azonban Lévy József konzervativizmusával szemben, ha nem látnánk meg benne a reformkor némi hozadékát. Ilyen mindenekelőtt az a „kommóció”, testi-lelki cselekvésvágy, örökös tevékenykedés, amelyet már Arany János is ajánlott a kedélybeteg Tompának (I, 151). Nem a nagyromantika nemzeti célként lobogó küzdésszeme ez többé, hanem a megfakult-kiüresedett eszmények (I, 162) hétköznapi pótcselekvése. Lévy esetében a csökkenő mennyiségű írás-olvasás, a ritkuló közszereplések mellett, majd helyett ilyennek bizonyult a 84 éves korban újakezdett nyelvtanulás a régi

Shakespeare-fordítások javíthatása érdekében, de a kertészkedés, a családi sírgondozása, a fürdölátogatás is. Mindez persze menedékül is szolgált a nemzeti egyetértés illúzióinak 1914-es végleges szertefoszlása, az irodalom üzletté válása, az átpolitizálódó egyházi élet idején.

Kevesebbet nyújtanak a naplók mint mikrohistóriai források. Mindazonáltal figyelmet érdemel néhány részlet, mint a visszaemlékezés az 1830-as évek helyi orvoslására (I, 159), a miskolci líceum dalkultúrájára (II, 358–359) vagy a régi latinoktatásra (II, 346–347). Kitűnő alapanyagul szolgáltak viszont a Porkoláb Tibor vezette textológiai munkacsoport számára. A világosan megfogalmazott szöveggondozási célok és módszerek (I, 12–13) nagyjában-egészében megvalósultak: a textus egységes, jól olvasható. Alig néhány helyet jegyezhetünk ki, ahol nem világos, az eredeti szöveg tollhibájáról vagy olvasati gondról, netán a kiadás saját hibájáról van-e szó. Ilyen az I, 113. kétszeri *Helsingfork* alakja (Helsinki svéd neve, Helsingfors helyett), Arany születésnapjának helytelen rögzítése sírjának feliratában (II, 16: 1817. március 22., március 2. helyett) vagy Egressy Gábor szülőfalujának, Lászlófalvának következetesen rossz írásmódja (II, 50–51). A kiadást rövid, de célratörő jegyzetek kísérik, és mindenképpen említést érdemel a kitűnően válogatott, szerkesztett-tördelt képanyag.

Kerényi Ferenc

„ÉN SOSEM KÍVÁNTAM MÁS EMLÉKMŰVET”.**VONULATOK A NÉMETH LÁSZLÓ-RECEPCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL**

Válogatta, szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Monostori Imre,
Budapest, Argumentum Kiadó, 2003, 1013 l.

Egy-egy írói életmű recepciótörténetének áttekintése sohasem jelent olyan öncélú vizsgálatot, amely pusztán a múlt lezárt értelmezéseinek sorát venné számításba, és ne lenne hatással a mindenkori jelen olvasására. Saját értékelésünket és a szövegekről kialakított véleményünket ugyanis minden esetben befolyásolja annak a hagyománynak az ismerete, amelyet az adott életmű befogadásának története alakított ki. Vannak azonban olyan szerzők, akik esetében a recepció feltárása és megértése többet jelenthet értelmezésünk létrejöttének viszonyítási pontjánál, mert a körülöttük újra- és újraeledő viták olyan kérdésekre világíthatnak rá, amelyek nemcsak irodalmunk múltbeli, de máig ható problémáit is magukba foglalják. Németh László életműve minden bizonnyal ebbe a csoportba tartozik: befogadás-története ugyanis – túlmutatva az egyes szövegek megítéléseinek eltérésein – számos kritika-történeti, ideológiai, irodalompolitikai és -elméleti nézetkülönbséget foglal magába, amely ezáltal az utóbbi fél évszázad szellemi életének megértéséhez is hozzásegítheti az olvasót.

Ennek a meglátásnak a tükrében készült el Monostori Imre szerkesztésében az a kötet, mely a száz éve született Németh Lászlóra emlékezve a róla írt értelmezések, tanulmányok, esszék közül nyújt bőséges válogatást. A könyvben olvasható dokumentumok azonban nem a Németh-recepció egészét érintik – ahogyan erre az alcím is utal –, hanem elsősorban az esszé- és tanulmányíró Németh munkásságának

befogadás-történetét rajzolják meg. Maga a kötet két nagyobb részre osztható: az első több száz oldalas egység tartalmazza azokat az írásokat, melyek a harmincas évektől kezdve a napjainkig ívelő fogadtatástörténet fő állomásait mutatják be, amit aztán a szerkesztő áttekintő jellegű tanulmánya követ (*A Németh László-recepció történeti vázlata*). E kettős „szerkezetnek” köszönhetően többféle stratégiával közelíthető meg a könyv egésze: attól függően ugyanis, hogy milyen sorrendet követünk az olvasás folyamán, eltérő módon férhetünk hozzá Németh László életművének recepciótörténetéhez. Ha lineárisan haladunk előre a kötetben, akkor a korabeli dokumentumok alapján először *saját* értelmezésünket kialakítva rajzolódik ki a Németh-befogadás alakulástörténete (annak ellenére, hogy természetesen a szövegválogatás maga is egyfajta értelmezés már, ami ezáltal eleve befolyásolja az olvasó értékelését), amit aztán a végén mintegy összevethetünk a Monostori Imre által konstruált recepciós vázlattal. Mivel viszont az összegyűjtött kordokumentumok fejezetekre bontása és a tanulmány tagolása szinte teljes egészében megegyezik, az olvasó számára kínálkozik egy olyan lehetőség is, hogy az egyes időbeli szakaszokat a szövegválogatásban és a tanulmányban párhuzamosan olvasva állandóan és folyamatosan – de az egész ismeretének hiányában – reflektálttá teszi saját olvasatát egy tőle eltérő befogadás másságának tükrében. És természetesen lemondva a szövegek közti dialógus meg-

teremtésének lehetőségéről, a kordokumentumokat és a Monostori-tanulmányt lehet külön-külön, a másik rész ismerete nélkül is vizsgálunk. E többféle olvasásmódot implikáló kötet-összeállítás bírálatakor olyan szempontot érdemes érvényesíteni, mely egymástól elválasztva, de a köztük megvalósuló párbeszéd lehetőségét mindig szem előtt tartva értékeli az egyes egységeket.

A Németh-recepció fő vonulatait felvázolni kívánó szövegválogatás részben az író jelentősebb és nagyobb visszhangot kiváltó műveinek megjelenése alapján, részben pedig a 20. század történelmének politikai korszakváltásaihoz igazodva tagolja fejezetekre az életmű befogadástörténetét. A szerkesztő elsősorban folyóiratokban megjelent kritikákból, hozzászólásokból, illetve Németh László munkásságát vizsgáló nagyobb összefoglalások, monográfiák részleteiből válogatva alakítja ki a recepció körvonalait. A szövegek kiválasztásában az a szempont vezette Monostort, hogy a lehető legkülönbözőbb vélemények egymás mellé helyezése révén érzékeltesse a Németh-művek sokoldalúságát és összetettségét. Németh László esetében különösen nagy kísértést jelent a recepciótörténet „egyoldalúsítása”, Monostori válogatása azonban jó érzékkel kerül el az ily módon adódó elfogultság veszélyét, mivel egymásnak élesen ellentmondó következtetésű tanulmányokat helyez egymás mellé. Ennek köszönhetően pedig igazából az olvasó aktív értékelő munkájára hagyatkozik, hiszen magának a befogadónak kell a végső válaszokat megadnia az adott korszak vitás kérdéseit illetően.

A kötet másik nagyobb egysége, Monostori Imre Németh-recepciót összegző

írása más eszközökkel ugyan, de szintén az életműre vonatkozó megítéléseink (esetleges *előítéleteink*) felülvizsgálatára készített. A százlappnyi szöveg bár kísérő tanulmányként nagy terjedelmű összefoglalásnak tűnik, mégis – mint arra szerzője is reflektál a bevezetőben – helyenként inkább vázlatként hat. Olyan szerteágazó kérdések vetődnek fel ugyanis a Németh-recepció történetét vizsgálva, amelyek akár egy külön monográfia tárgyát is képezhetnék. Mindez persze semmit nem von le az írás értékeiből, hiszen kényszerű tömörsége és vázlatossága ellenére is fontos fejezete a Németh-befogadás történetének (paradox módon épp azáltal, hogy megrajzolva az eddigi recepció történetének körvonalait, kezdeményezi egy sokszor háttérbe szorult olvasási mód érvényesítésének szükségességét).

Monostori alapkoncepciója szerint Németh László befogadása eltérő értékek alapján ugyan, de folyamatosan kétpólusú értelmezérendszerben valósult meg az elmúlt évtizedek folyamán. E recepciós dichotómia azonban sajnálatos módon sohasem esztétikai szempontok, hanem sokkal inkább az adott korszak számára aktuális ideológiai-politikai kérdések alapján rendezte táborokba az egyes értelmezői közösségeket. Tagadhatatlan persze, hogy sok szempontból maguk a Németh-esszék is implikálják az ilyen irányú olvashatóságot, azonban – mint azt Monostori folyamatosan hangsúlyozza tanulmánya egészében – a szakszerű kritikai álláspont mellőzése (egy-két kivételtől eltekintve) túlságosan leszűkítette az értelmezést.

A harmincas évek recepciós vonulatait vizsgálva a szerkesztő-tanulmányíró a már említett kettős szerkezetű befogadás létrejöttét elsősorban Németh Lászlónak a népi

írók ideológiájához való kötődésével magyarázza. A Horthy-rendszer politikai életének különböző polgári irányzatai (liberálisok, polgári radikálisok) és az ekkoriban nem túl jelentős befolyással rendelkező kommunista baloldal egyaránt támadták a szellemi ellenfélnek tekintett népi mozgalmat és azok képviselőit, így az annak tartott Németh Lászlót is. Ennek köszönhetően érte ezekből a politikai körökből igen sok támadás és elmarasztaló kritika a Tanút, illetve Németh egyéb, a korban megjelent írásait. Különösen éles visszhangot váltott ki az az *Ember és szerepben* megjelenő néhány sor, mely a zsidóságnak a hazai kulturális életben betöltött szerepéről mondott bírálatot. Természetesen az elitélő vélemények mellett számos olyan – elsősorban a népiekkel rokonszenvező szerző tollából született – írás is napvilágot látott, mely egyértelműen kiállt Németh alkotói munkásságának érdemei mellett. Függetlenül azonban a bírálatok elutasító vagy elismerő jellegétől, alapvetően mindenki azonos módon, elsősorban *nemirodalmi* kérdésekkel közelített az író munkásságához. Ez azonban kortársi viszonylatban teljesen érthető, hiszen maga Németh is aktuális társadalmi és kulturális problémákra reflektált esszéinek többségében, így az arra érkező válaszoknak is szükségszerűen ideológiai-politikai természetűeknek kellett lenniük.

Hasonló tendencia érvényesült Monostori szerint a második világháború idején tapasztalható recepciós törekvésekben is, annyi különbséggel, hogy egyre kevesebb színvonalas bírálat látott napvilágot a harmincas évekhez viszonyítva. A szerző úgy látja, hogy a *Kisebbségben* és a *Második szárszói beszéd* körül kialakuló vita határozta meg a korszak – és vissza-

viszaterően a későbbi évtizedek – Németh-befogadását. Talán a vizsgált kritikák színvonalcsökkenésével magyarázható, hogy ez a tanulmány legkevesebbé kiemelt fejezete. A szerző ugyanis amellett, hogy röviden összefoglalja az egyes írások tartalmát, sokkal kisebb hangsúlyt helyez azok értelmezésére.

A Németh László-recepció fordulópontját a kommunista diktatúra magyarországi kiépülése jelentette. Monostori a már említett vázlatos felsorolással illusztrálja azt a folyamatot, melynek során a hivatalos kultúrpolitika igyekezett Németh műveit teljes mértékben kiszorítani a hazai kánonból. Az 1956-os forradalmat követő időszak recepciós történései következtében azonban jóval összetettebbé váltak azok a kérdések, amelyek a Németh László körül kialakult vitákat kezdeményezték. A Kádár-rendszer ugyanis új kulturális stratégiát követve igyekezett „rehabilitálni” néhány korábban háttérbe szorított szerzőt – így Németh Lászlót is –, hogy ezáltal körvonalazza a látszólag megváltoztatott ideológiáját és hangsúlyozza különbözőségét a Rákosi-korszak szellemi törekvéseivel szemben. Az ötvenes, hatvanas évek befogadás-történeti vizsgálatakor Monostorinak sokkal jobban sikerül érzékeltetni azt a kettősséget, melyet a korszak értelmezői Némethnek a szocialista értékrendhez való viszonyulása alapján alakítottak ki. A kötelező dicséretetek mellett – melyek a Németh László-i életműnek a szocializmus eszmeiségéhez kötésében voltak érdekeltek – folyamatosan jelenlévő bírálatok, korrekciós útmutatók elemzése révén mutat rá a tanulmány szerző a korszak álságos szellemi viszonylataira. Különösen figyelemreméltóak azok a rövid jellemzői, melyeket olyan irodalomtörténész-

kritikusokról ad, akik ugyan felismerték Németh László tehetségét, de írásaikban a marxista esztétika normarendszeréhez való kötődésük miatt képtelenek voltak termékeny párbeszédet kezdeményezni a szerző alkotásaival (pl. Király István).

A korszak legjelentősebb kérdése mindezek mellett azonban Németh Lászlónak a kádári rendszerrel való „kiegyezése” (melyet az 1962-es *Utazás* című színdarab egy lehetséges olvasata jelképez). A kortársak, de az utókor számára is ez a korabeli rendszer elfogadásaként értelmezett gesztus az életmű morális szempontokat érvényesítő olvasásához vezetett, hiszen az író tettének megítélésétől függően bírálták vagy dicsérték Németh akkori és korábbi írásait. Azaz újra csak a szövegek világán kívül eső (politikai-etikai) történések befolyásolták az esszék és az egyéb szépirodalmi művek értelmezését. Monostori tanulmánya ugyan a legfontosabb események felvázolása mellett röviden értékeli is a Németh-féle kompromisszumot, azonban talán érdemes lett volna részletesebben is elemeznie a problémát. Fikcionalitás és szövegen kívüli valóság, politikai ideológia és sokféleképpen olvashatóság viszonya Németh László életművével kapcsolatban újraértékelendő és nagyon is aktuális problémának tekinthető, különösen az elmúlt évtizedek recepciótörténetének függvényében.

A hetvenes, de főként a nyolcvanas években bekövetkező befogadás-történeti változásoknak a sorában elsősorban a Németh László iránt megnövekedett érdeklődés okainak tisztázására, illetve a marxista irodalomkritika szemléleti horizontját meghaladó értelmezések kérdésfelvetéseinek összefoglalására koncentrált Monostori tanulmánya. Az írás meglátása

szerint ez az az időszaka a Németh-recepciónak, amely a leginkább képes volt árnyalt módon megszólaltatni az esszéket és a szépirodalmi műveket, köszönhetően elsősorban azoknak a kutatóknak, akik igyekeztek a korábbi előítéletektől mentesen közelíteni az életműhöz (pl. Grezsa Ferenc, Vekerdi László).

Érthető módon a rendszerváltás utáni időszak Németh László-interpretációinak szenteli a legnagyobb figyelmet a tanulmány (ennek köszönhetően valószínűleg ez a fejezet válthatja ki a legtöbb vitát is az olvasók körében). A kilencvenes évektől napjainkig terjedő recepciótörténeti időszak legfőbb jellemzője Monostori szerint, hogy sajnálatos módon a Németh-művek olvasása szinte csupán egy-két ideológiai probléma fejtegetésére szűkült. Ráadásul az életmű értelmezése soha nem volt még annyira függvénye az éppen kormányzó és az ellenzékben lévő politikai irányzatok hatalmi diskurzusának, mint az elmúlt néhány évben. A rendszerváltás utáni szocialista-liberális törekvések ugyanis többek között oly módon igyekeztek lehetetlen helyzetbe hozni a konzervatív-nemzeti eszmerendszer képviselőit, hogy a szellemi elődöknek tekintett gondolkodók (pl. Németh László) munkásságát illették nagyon sok esetben méltatlan és erősen prekonceptiózus kritikával (amire válaszul pedig a jobboldali politikai erők igyekeztek kisajátítani az adott szerzők hiteles képviselőit és értékelésének a jogát). A legtöbb vitát kavarázó kérdés Németh feltételezett antiszemitizmusa körül bontakozott ki, ami ezáltal sok tekintetben jóval alacsonyabb szellemi színvonalon, de újraaktiválta a két világháború közti ún. népi–urbánus vitát. Leginkább az csökken-ti ezzel kapcsolatban a termékeny párbe-

széd kialakításának esélyét, hogy az egyes szerzők általában a maguk számára sem tisztázzák azt, hogy mit is értenek a Németh László eszmeiségével lépten-nyomon összefüggésbe hozott *faj*, *antiszemita*, *kisebbség* fogalmakon. Nem véletlen, hogy ennek a kiélezett diszkurzív szituációnak a körvonalazásakor Monostori is sokkal radikálisabban foglal állást Németh László jelentősége mellett, ami azonban nem csökkenti, hanem éppen emeli a tanulmány értékét (hiszen a vázlatos felsorolás helyett egyértelműen jelzi azt az értelmezői pozíciót, amely alapján kirajzolódik az általa [re]konstruált recepciótörténeti modell). Polémiája azonban eltérő hangvételű és intenzitású attól függően, hogy bírált „vitapartneri” milyen módon közelítenek Németh László életművéhez. Azokkal szemben, akikről úgy véli, hogy egyértelműen le akarják járatni és negligálni kívánják a némethi gondolatvilágot, éles és kemény hangú kritikát fogalmaz meg (pl. Fejtő Ferenc, Ungvári Tamás, Kertész Ákos stb.). Olyan kutatókkal, kritikusokkal szemben viszont, akik szakmai igényességgel és etikával fogalmazzák meg a Monostori elgondolásainak többé-kevésbé ellentmondó érveiket, a szerző mindig kész valódi dialógust folytatva vitázni.

Kérdésként adódik mindezek után, hogy miképpen lehetséges kimozdítani a Németh László-életmű befogadását a több évtizede kialakult és sok tekintetben meddővé váló ideológiai-politikai kérdés-mód dichotóm értelmezési sémájából. Lehet-e „ideológiamentesen” olvasni Németh László esszéit? Meg tudjuk-e fosztani a szövegeket a nagyon is konkrétan tűnő (és ma is konkrétan ható) politikai-társadalmi referenciájuktól? A válaszadás

Monostori számára sem tűnik egyszerű feladatnak áttekintése végeztével. Tanulmányában egyértelműen amellet foglalt állást, hogy színvonalas filológiai és esztétikai nézőpontú megközelítéseknek kellene felváltaniuk az eddig meghatározó ideológikus olvasatokat, azonban sajnos azt nem tisztázza, hogy mit is ért pontosan e törekvéseken. Más helyeken ugyanis leszűkítő érvényűnek tartja azokat a közelítéseket, amelyek az esszék retorikai teljesítményét vizsgálva a Németh-szövegekre mint a nyelv által nem közvetítendő, hanem létesülő (politikai-ideológiai) „valóságra” tekintenek (pl. Kulcsár Szabó Ernő, Szirák Péter, Bányai János tanulmányai). Pedig az ehhez hasonló kérdések új és a Németh-befogadás szempontjából mindenképpen kedvezőbb irányba terelhetnék az író műveinek olvasását. Természetesen ez semmiképpen nem jelentheti azt, hogy nem veszünk tudomást Németh László műveinek közéleti-társadalmi hatásairól (már csak azért is, mert az ideologikusságot kizárni kívánó olvasásmód alapvető törekvése révén maga is ideologikussá válik). Épp annak vizsgálata válhat tehát érdekfeszítővé, hogy milyen nyelvi-poétikai alakzatok megformálása révén válnak Németh esszéi esztétikai hatású szépirodalmi szövegekké és egyszerre a mindenkori társadalmi-politikai életünket is befolyásoló „közírássá”.

Ezek az irodalomelméleti és -kritikai alapozottságú, előítéletektől tartózkodni kívánó törekvések a Németh László-recepció történetében – némethi metaforákkal élve – mindig is *kisebbségben* voltak, és olyan *harmadik utas* irányt jelentettek, amely az uralkodó kétpólusú rendszer ellenében próbált párbeszédbe lépni a szerző alkotásaival. Szerencsére az utóbbi

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2004. CVIII. évfolyam 3. szám

időben egyre többen igyekeznek csatlakozni ehhez a kisebbséghez, korszerű kérdésekkel közelítve az életmű egészéhez. A Monostori Imre által szerkesztett kötet és a válogatás tanulságait összegző

tanulmány érdeme, hogy ezekre a szellemi erőfeszítésekre ráirányítva a figyelmet, kezdeményezi egy átgondolt, korszerű Németh László-kép újraalkotását.

Baranyai Norbert